

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-2-14-5-10>

ORCID ID 0000-0003-1050-6892

*Бурдоносова Марина Анатоліївна,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри конституційного та адміністративного**права, Юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій,**Київ, Україна*

ТЕОРЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ У ПРАВІ НІМЕЧЧИНИ

Анотація. В статті аналізується досвід філософського обґрунтування ідеї людської гідності в Німеччині, який сягає класичної філософії і пов'язується з ім'ям Іммануїла Канта. Вчення Канта не було спеціально орієнтовано на розвиток концепції «людської гідності». Однак вченим було сформовано декілька визначальних ідей, які вплинули на розуміння «людської гідності» та на розуміння принципів, на яких вона має функціонувати. Значний вплив концепція людської гідності справила на конституційне право Німеччини. Низка актів міжнародного права, які закріпили цілу систему прав людини і громадянина, виражають ідею людської гідності, серед них і Загальна декларація прав людини. Ці акти оцінюють людську гідність як невід'ємну властивість особистості, закладають фундамент нового державного порядку, заснованого на ідеї про те, що людина має бути найважливішою цінністю та метою як для себе самої, так і для держави. У німецькому конституційному праві гідність особистості є не лише одним з основних прав, а й найважливішим конституційним принципом. Гідність людини та інші фундаментальні права особистості розглядаються в конституційному праві Німеччини як цінності, що передують появі держави і, отже, стоять в ієрархії, вище, ніж державний інтерес. Суд трактує людську гідність з позиції кантіанства: стався до людей як до кінцевої мети, а не як до об'єктів маніпуляції.

Ключові слова: правові цінності, честь та гідність, ідея людської гідності, право Німеччини, філософія права, Загальна декларація прав людини, права та свободи людини і громадянина.

Annotation. The article analyzes the experience of philosophical justification of the idea of human dignity in Germany, which goes back to classical philosophy and is associated with the name of Immanuel Kant. Kant's teaching was not specifically focused on the development of the concept of "human dignity." However, scientists have formed several defining ideas that have influenced the understanding of "human dignity" and the principles on which it should function. In addition, the concept of human dignity had a significant impact on German constitutional law. A number of acts of international law are in force here, which established a whole system of human and citizen rights, which express the idea of human dignity, including the Universal Declaration of Human Rights. These acts assess human dignity as an integral property of the individual, lay the foundation of a new state order based on the idea that a person should be the most important value and goal both for himself and for the state. In German constitutional law, the dignity of the individual is not only one of the basic rights, but also the most important constitutional principle. Human dignity and other

fundamental individual rights are considered in German constitutional law as values that precede the emergence of the state and, therefore, stand in the hierarchy, higher than the state interest. The court interprets human dignity from the position of Kantianism: it treated people as the ultimate goal, not as objects of manipulation.

Keywords: *legal values, honor and dignity, the idea of human dignity, German law, philosophy of law, the Universal Declaration of Human Rights, rights and freedoms of man and citizen.*

Постановка проблеми. Сучасне наукове знання про людську гідність формується за умов швидкого історичного розвитку та активної участі у політичних процесах світової спільноти. При цьому ідея людської гідності, будучи непорушною загальнолюдською цінністю, наповнює змістом всю систему прав людини.

В останні десятиліття категорія «людська гідність» стала предметом дослідження видатних вчених у галузі юриспруденції. Зокрема, вона цікава для правознавців як елемент теоретичної моделі правової держави. Враховуючи, що остання є не лише науковою конструкцією, а й практичною організацією політичної влади та забезпечення прав людини. Правова держава передбачає функціонування громадянського суспільства та ринкової економіки. Вона виходить із принципів права, запит на дотримання яких походить одночасно від соціальної, економічної та правової сфер.

У Федеративній Республіці Німеччина право на людську гідність ґрунтовно розроблено на доктринальному рівні та закріплено в багатьох рішеннях Федерального конституційного суду. Застосування досвіду Федеративної Республіки Німеччина у сфері закріплення, гарантування та відновлення права на гідність, а також його доктринального розроблення може слугувати джерелом для зміцнення цього права в Україні як у теоретичному, так і у практичному відношенні [1, с. 41].

Аналіз досліджень і публікацій. Серед німецьких дослідників, які вивчали право на людську гідність, варто відзначити наукові праці М. Ленера, Г. Дюріґа, Ю. Хабермаса, Й. Ізензее, Х. Драєра, Ф. Кейлера, Н. Лухмана, Т. Маунца та ін [2;3;4;5].

Метою статті є дослідження ідеї людської гідності у праві Німеччини, яка виступає у формі юридичної рівності всіх громадян незалежно від майнового стану, раси, релігії, статі, віку і т.д. Водночас вона і сама втілюється у всіх правах людини та громадянина, закріплених в законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Німецький досвід філософського обґрунтування ідеї людської гідності сягає класичної філософії і пов'язується з ім'ям Іммануїла Канта. Вчення Канта не було спеціально орієнтовано на розвиток концепції «людської гідності». Однак вченим було сформовано декілька визначальних ідей, які вплинули на розуміння «людської гідності» та на розуміння принципів, на яких вона має функціонувати. У цілісному вигляді ці ідеї були втілені у праці «Основи метафізики моралі» (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten), яка була видана у 1785 році [6, с.85].

Значний вплив концепція людської гідності справила на конституційне право Німеччини. Тут діє низка актів міжнародного права, які закріпили цілу систему прав людини і громадянина, які виражають ідею людської гідності у тому числі Загальна декларація прав людини. Ці акти оцінюють людську гідність як невід'ємну властивість особистості, при руйнуванні якої остання знищується. В ст. 1 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини зазначено: «Гідність людини недоторканна: поважати і захищати її – обов'язок усієї

державної влади». Цим законодавець декларує заперечення націонал-соціалізму з його гаслами «Ти - ніхто, твій народ - все» і закладає фундамент нового державного порядку, заснованого на ідеї про те, що людина має бути найважливішою цінністю та метою як для себе самої, так і для держави. У німецькому конституційному праві гідність особистості є не лише одним з основних прав, а й найважливішим конституційним принципом. Гідність людини та інші фундаментальні права особистості розглядаються в конституційному праві Німеччини як цінності, що передують появі держави і, отже, стоять в ієрархії, вище, ніж державний інтерес. Суд трактує людську гідність з позиції кантіанства: стався до людей як до кінцевої мети, а не як до об'єктів маніпуляції.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Основного закону ФРН німецький народ прихильний до непорушних і невідчужуваних прав людини як основи суспільства, миру і справедливості. Ці основні права пов'язують законодавство, виконавчу владу та правосуддя як безпосередньо діюче право. Тобто права людини викладенні у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та захист. Німецька юридична наука відмовляється від його визначення як однозначно й назавжди встановленого, оскільки зміст цього поняття змінюється з часом і залежить від культури суспільства, в якому воно розвивається. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

Першопочатково норма про гідність людини законодавцем замислювалася як захист від принизливого, несправедливого ставлення з боку держави і йшлося про фізичну недоторканність. Але в сучасних реаліях існує вимога від суспільства, стосовно пошани та захисту персональної ідентичності та психічної недоторканності людини.

Федеральний Конституційний суд Німеччини (далі ФКС) постійно підкреслює, що невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення є великою перевагою, так як дозволяють юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дають можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється.

У німецькій судовій практиці правова норма про людську гідність застосовується дуже обережно, оскільки існує небезпека того, що гарантія гідності людини може бути використана «у дріб'язкових випадках». Тим більше що в практиці ФКС вже були подібні випадки. Найбільш красномовний приклад: розглянута Конституційним судом скарга громадянина на поштову службу Німеччини. Суть скарги полягала в тому, що в рахунку за телефонні послуги у його імені була допущена помилка в букві. На думку заявника, цим порушували його людську гідність. З іншого боку, чим ширше тлумачиться розуміння гідності людини, тим сильніша небезпека того, що «недоторканність» гідності втратить свій сенс.

У юридичної науки Німеччини немає єдиної думки, чи є гідність людини основним правом. ФКС також не дав однозначної відповіді на це запитання. Однак при розгляді конституційних скарг ФКС все ж виходить з того, що гідність людини це основне право. І судова практика визначає сферу захисту права на гідність у вигляді з'ясування, які дії держави будуть порушенням цього права. Тож проблема визначення галузі захисту права на гідність

трансформується у проблему визначення посягань на неї. Основна перевага такого підходу полягає в його гнучкості. Він дозволяє враховувати виникаючі загрози гідності людини.

Загалом, у німецькій правовій доктрині для визначення сутності поняття «людська гідність» та права на людську гідність характерна техніка негативного визначення, яка здійснюється на високому рівні абстрагування. За цим криються певні суперечливі судження та тлумачення між обмежувальним і розширеним напрямками інтерпретації. Вони охоплюють зміст людської гідності щодо захисту від втручання. Отже, з погляду основних прав ніхто не сперечається про межі охорони, а лише про межі втручання в це право. Техніка негативного визначення полягає в такому тлумаченні: «Людська гідність порушується тоді, коли...». Отже, техніка негативного визначення права людської гідності, по-перше, визначає загальні зони «табу», які не можна порушувати. По-друге, така техніка забезпечує абсолютний характер людської гідності, який є захищеним [1, с.43-44].

Якщо виходити з необхідності забезпечення основних прав людини та громадянина, коли проблема визначення галузі захисту права на гідність перетікає в проблему визначення посягань на неї, то зрозуміло таке. Основна перевага такого підходу полягає у його гнучкості. Він дозволяє враховувати загрози, що знову виникають, гідності людини.

Теоретично цю концепцію було обґрунтовано Г. Дюрингом як формула об'єкта (Objektformel). Відповідно до цієї формули «порушення гідності людини відбувається за чітко вираженої зневаги до цінності особистості, до ставлення з боку держави до людини, як до засобу, а не як до мети».

Автори німецького підручника з основних прав людини Б. П. Рот і Б. Шлінк систематизували можливі посягання на людську гідність. При цьому вони виділили наступні різновиди:

- порушення рівності всіх людей (рабство, кріпацтво, дискримінація, продаж жінок і дітей);
- порушення тілесної та духовної недоторканості людини (тортури, медичні маніпуляції, порушення тілесної недоторканості з метою домогтися беззаперечного підпорядкування, паралізація волі людини через наркотики та гіпносистематичні пониження);
- нехтування соціальною відповідальністю з боку держави стосовно окремої людини (позбавлення мінімуму, необхідного для існування людини).

На думку цих авторів, роблячи акцент саме на непорушності гідності людини, законодавець хотів підкреслити, що воно є найважливішим об'єктом захисту Конституції. Словами «гідність людини є недоторканною» був легітимований основний принцип системи цінностей німецької держави: людська індивідуальність є в ньому найвищою цінністю. Людська гідність розуміється не як метафізична легітимація держави, а як закріплене на конституційному рівні положення про те, що держава служить людині: «Не людина для держави, а держава – для людини». Людська гідність порушується тоді, коли взаємодія публічної влади з людиною, прописана законом, ставить під сумнів його цінність як особистість. Вільна особистість, її цінність і автономність повинні поважатися і захищатися державою. Забороняється поводитися з нею як засобом навіть заради найкращих намірів. Це суперечить поняттю людини як найвищої цінності. Гідність переважає над усіма основними правами і функціонує як принцип політики німецької держави. Цим підкреслюється значення гідності людини як найвищої цінності вільного демократичного суспільства. Будь-яке посягання на людську гідність є її порушенням, яке нічим не можна виправдати.

Невипадково у науці німецького конституційного права людська гідність має характер основного права. Так, Х. Драйєр вважає, що гідність є основним принципом, а не суб'єктивним правом. Саме як принцип вона впливає на діяльність державної влади і гнучко впливає через судову практику на розуміння основних прав. Причому за поглядами Х. Драйєра, гідність людини тільки виграє від того, що не є основним правом, отримуючи тим самим додаткове значення. Включення гідності в систему основних прав призвело б до послаблення її ролі як принципу державної політики.

Проте аналіз правозастосовної практики ФКС свідчить про захист людської гідності як права, встановленого нормою. При цьому, його нормативний зміст специфічний. Як зазначив Ф. Кейлер, кожне окреме основне право, яке забезпечує певну частину людських потреб, здійснює захист людської гідності в цій галузі. Іншими словами, будь-яке основне право є частковим втіленням людської гідності і джерелом всіх пізніше сформульованих основних прав.

Що ж до періоду дії німецької конституційної норми про людську гідність стосовно перебігу життя окремої особи, він не обмежується проміжком часу від народження до смерті аналізованого індивідуума. Сучасний німецький юрист П. Хеберле зазначав, що «про зміст поняття гідності людини можна говорити протягом всього її життя - від моменту народження до смерті. Але часом цей конституційний принцип діє навіть до і після згаданих подій. Парадигмами можуть бути захист особистої гідності померлого та дискусія про права плода в утробі матері» [6].

Таким чином, розглянуті на прикладі Німеччини прояви людської гідності в політико-юридичних доктринах і праві є досить типовими і для інших зарубіжних правових держав сучасності. Причому такі справи незалежно від того, називають чи не називають юристи конкретної країни свою державу правовою, якщо по суті вона такою є з теоретичних позицій, що обґрунтовуються.

Висновки. Першопочатково норма про гідність людини законодавцем замислювалася як захист від принизливого, несправедливого ставлення з боку держави і йшлося про фізичну недоторканність. Але в сучасних реаліях від суспільства вже існує вимога пошани та захисту персональної ідентичності та психічної недоторканності людини.

Права людини викладені у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та захист.

Федеральний Конституційний суд Німеччини вказує на невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення. Це дозволяє юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дає можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

Література:

1. Косілова О.І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці федерального конституційного суду німеччини // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С.41-46.

2. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/08>
3. Ленер М. Людська гідність в основному законі Федеративної Республіки Німеччина. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 35–42.
4. Дюріг Г. Принцип людської гідності. Проект практичної системи цінностей основних прав на основі ч. 1 ст. 1 у поєднанні із ч. 2 ст. 19 Основного закону. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 72–89.
5. Blankenagel A. Gentechnologie und Menschenwuerde. Ueber die Strapazierung von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslisheinesernsten Themas. Kritischejustiz. 1987. S. 388.
6. Бланкенагель А. Конституційний Суд: бачення свого статусу. Конституційне право: східноєвропейський огляд. 1994. № 2. С. 35–39.
7. Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.